

Propaganda a rituál

Svátek práce v českých dějinách a zvláště v období komunistického režimu

Petr Blažek

Původně pestrá podoba oslav Svátku práce se po únoru 1948 zásadním způsobem proměnila. Prvomájové průvody získaly v letech 1948–1989 podobu zvláštního pseudonáboženského rituálu, během něhož představitelé moci blahosklonně kynuli z tribuny svým poddaným, kteří jim kolektivně provolávali slávu. Oficiálním cílem byla demonstrace síly vládnoucího režimu a jeho údajné jednoty s lidem. Ve skutečnosti se až na jedinou výjimku – v květnu 1968 – nikdy nejednalo o spontánní masové akce. Průvody byly centrálně organizované a účast pro žáky, studenty i pracující povinná.

Dělnický svátek

Prvomájová tradice přitom sahá až do roku 1890, kdy se na výzvu II. internacionály poprvé slavil 1. květen jako mezinárodní svátek, upomínající na krvavě potlačenou stávku amerických dělníků v Chicagu. V Praze se tehdy přes nepřízeň úřadů a politických oponentů sešly desetitisíce lidí k prvomájovým oslavám na Střeleckém ostrově, kde si vyslechli projevy a schválili rezoluci, požadující nejen osmihodinovou pracovní dobu, ale i všeobecné hlasovací právo. Následovala volná zábava, k níž vyhrávaly čtyři kapely a kterou nenarušilo ani to, že již okolo čtvrté hodiny odpolední došlo pivo.

Spisovatel a novinář Jan Neruda napsal o prvním pražském prvomájovém průvodu známý fejeton, v němž přirovnal jeho účastníky k husitům: *„Červené odznaky, červené kravaty – klikatým bleskem projela mozkem vzpomínka na Komunu, na rudé prapory anarchistů! Poprvé jsem ji viděl na lidech, tu temně rudou barvu světového sociálního hnutí: zachvěl jsem se. Kupodivu – kupodivu! – tytéž barvy: černá na temně rudé půdě, které vlály nad hlavami husitů, bojovníků za svobodu náboženskou, tytéž barvy vlajou dnes nad hlavami bojovníků za úplnou rovnost občanskou!“*

K prvomájové tradici se v následujících desetiletích hlásily různé skupiny, od četných odborových hnutí přes sociální demokraty, národní socialisty a křesťanské socialisty (v roce 1955 byl 1. květen zasvěcen svátku sv. Josefa dělníka) až po anarchisty. Prvomájové průvody se staly každoroční tradicí, v jejíž konkrétní podobě se odrážely soudobé politické poměry a vztahy mezi politickými stranami a hnutími.

V roce 1918 uspořádali v Praze národní socialisté a sociální demokraté společný průvod, v jehož čele kráčeli manifestanti oblečení v národních krojích a držící transparent „Socialistický národ“. Václavské náměstí bylo téměř celé zaplněno účastníky průvodu a diváky, kteří stáli po obou jeho stranách na chodnících. Na sociálnědemokratické manifestaci v Liptovském Mikuláši vystoupil ve stejný den jako hlavní řečník Vavro Šrobár, který vyhlásil požadavek samostatnosti „pro uherskou větev československého kmene“ (v původním rukopisu projevu byla jen formulace „slovenského kmene“, slovo „česko“ bylo do něho dopsané tužkou).

Svátek práce se také slavil v nově ustavené Československé republice. V roce 1925 byl dokonce uzákoněn jako „symbol sociálního pokroku“. Přestože se v tento den nepracovalo, nestal se 1. máj svátkem přijímaným většinou obyvatelstva (tím byl 28. říjen, kdy se připomínal vznik republiky). Vedle tradičních levicových politických stran pořádali samostatné oslavy především komunisté, kteří v proslovech razantně kritizovali stávající poměry. Prvomájový svátek drželi v řadě měst také sokolové, kteří jej ovšem pojímali spíše jako tělovýchovnou slavnost. Vlastní průvody pořádali i členové Sudetoněmecké strany (*Sudetendeutsche Partei* – SDP), kteří se postupně radikalizovali a nakonec otevřeně požadovali odtržení pohraničních oblastí, obývaných převážně německou menšinou.

V roce 1938 se na pořádání prvomájových oslav podílela větší část politických stran pod heslem obrany republiky a jednoty proti nacistickému nebezpečí (stoupenci sudetoněmeckého separatismu měli jiné vyznění). Malé vlastní shromáždění pak připravili trockisté, kteří odmítali spojování dělnických stran s ostatními.

V období nacistické okupace zůstal 1. máj nadále svátkem, neboť Adolf Hitler využil po nástupu k moci tuto tradici a nechal ji uzákonit, a to navzdory svému někdejšímu odporu k „marxistické oslavě“. Průvody, pořádané tehdy v Německu na podporu vládnoucí politické strany, měly obdobný charakter jako později v komunistických zemích. V protektorátním období se ovšem prvomájová veřejná shromáždění vzhledem k okupaci a následně i k vypuknutí druhé světové války nekonala.

Za mír, za vlast, za socialismus

Po únoru 1948 se prvomájový svátek stal jedním z nejdůležitějších rituálů a jeho podoba odpovídala totalitnímu charakteru komunistického režimu. V roce 1950 zahájil pražské oslavy v půl deváté ráno projev prezidenta republiky a předsedy KSČ Klementa Gottwalda z tribuny na Můstku. Patetické fráze o budování šťastných zítřků a nerozlučném spojení se Sovětským svazem si vyslechlo zcela zaplněné Václavské náměstí. Jak napsalo Rudé právo, trvalo pak šest hodin, než okolo tribuny prošli poslední účastníci manifestace. V čele průvodu nesli občané obří portréty Gottwalda a Stalina, následovala záplava rudých praporů a vlajek spřátelených států, transparentů s bojovými i mírovými hesly a obrazy představitelů bratrských komunistických

stran. V průvodu, který hlasitě skandoval různá hesla na podporu komunistického vedení, byli jeho účastníci seřazeni podle zaměstnání. Značnou část tvořili pionýři a svazáci, kteří zpívali budovatelské písně. Hlavní heslo oslav znělo „Za mír, za vlast, za socialismus“ a bylo napsáno na transparentu, roztáženém přes šířku celého náměstí. V průvodu byla k vidění též řada alegorických výjevů, z nichž některé představovaly karikatury západních „imperialistů“ a „štváčů“. Uzavíraly jej pásové traktory a stavební stroje jako symboly pokroku.

V dalších letech to vypadalo podobně. Ve všech městech se pořádaly masové průvody, řízené podle připraveného scénáře. Za neúčast na prvomájových oslavách hrozily problémy v zaměstnání či ve škole. Pracující šli organizovaně, účast byla nařízena též žákům a studentům, podniky musely připravit alegorické vozy, transparenty s předem schválenými hesly a mávátka. V průvodu pochodovali také příslušníci bezpečnostních složek a armády – vojáci i s bojovou technikou.

V Praze průvod většinou začínal – tak jako v roce 1950 – projevem nejvyššího představitele KSČ (nebo prezidenta republiky, pokud se nejednalo o období, kdy obě funkce zastával jeden politik). Řeč, vyzdvihující úspěšné budovatelské úsilí a spolupráci se Sovětským svazem, otiskly druhý den všechny deníky. Součástí příprav na oslavy byl i úklid města, výzdoba domů, vyvěšování československých a sovětských vlajek a vylepování propagandistických plakátů s budovatelskými a mírovými motivy. Často se na nich objevovalo spojení „slavné májové dny“, které zahrnovalo Svátek práce (1. květen), Květnové povstání českého lidu (5. květen) a Den osvobození od fašismu (9. květen).

V rozhlasovém a televizním vysílání běžely po většinu dne přenosy z prvomájového průvodu v Praze (zpočátku probíhal na Václavském náměstí, později byl přesunut na Letenskou pláň a v roce 1989 opět vrácen na původní místo), jimž předcházely reportáže z oslav v Moskvě a dalších zahraničních městech. U příležitosti Svátku práce prezident republiky pravidelně uděloval státní vyznamenání a čestné tituly.

Večer 1. května se konaly různé kulturní akce pro pracující a mládež (v letech 1956 a 1965 se v několika městech uskutečnily i studentské majálesy, které odrážely jisté uvolnění politického režimu, a v letech 1962–1964 a 1966 se konala neoficiální setkání mládeže na Petříně, která přerůstala ve spontánní protirežimní demonstrace).

Rovnocenné pracovní podmínky pro pekaře

Výjimečný byl 1. máj v roce 1968. Na rozdíl od předchozích let nevydala tentokrát komunistická strana direktivní pokyny, jak mají oslavy vypadat. Lidé spontánně připravili transparenty s vtipnými i vážnými hesly na podporu reforem. Poprvé od roku 1948 se v pražském průvodu objevila i hesla kritická vůči komunistickému režimu: „Žádáme mimořádný sjezd KSČ; Žádáme okamžité rozpuštění politické složky StB; Pracovníci obchodu chtějí volnou sobotu; Rovnocenné pracovní podmínky pro pekaře; Spojáři žádají zastoupení ve vládě; Zastavte rušení zahraničního rozhlasu našimi výrobky Tesla; Zrušte zákonem cenzuru; Dejte nám mladým klubovny; Demokratická? Demokratická!; Svobodu i odlišným názorům!“

Prvomájové oslavy v osmašedesátém připomínaly svou atmosférou spíše studentský majáles. V Praze před tribunou se stranickými a vládními představiteli pochodovali vedle pracujících z různých závodů také zástupci Klubu angažovaných nestraníků, skauti a sokolové v krojích či členové Hippies clubu. Celkem se průvodu účastnilo okolo čtyř set tisíc osob. Podoba prvomájového průvodu znepokojila konzervativce, kteří ji vnímali jako další doklad postupující plíživé kontrarevoluce. Kritické poznámky k němu měl o několik dnů později při moskevském jednání s československými politiky sovětský vůdce Leonid Iljič Brežněv.

Představitel konzervativního proudu v KSČ Vasil Biľak o pražském 1. máji 1968 později prohlásil: „*První máj v Praze byl v podstatě v rukou pravicových a antisocialistických sil. Záměr byl jasný – vyzdvihnout Dubčeka, oslavo-*

vat ho, udělat z něho prapor i štít a vytvořit obraz masového postupu tzv. neposkrvněných politiků „s čistýma rukama“. Každý, kdo v minulosti prosazoval revoluční přeměny, měl podle nich špinavé ruce. Kdo však střílel za předmnichovské republiky do dělníků a rolníků, kdo kolaboroval s fašisty, ten měl podle této logiky čisté ruce. Zašpinit si je mohl jen při budování socialismu. Velkoryse byli ochotni vzít na milost pár jednotlivců z bývalého vedení, i když měli špinavé ruce. Za fasádou Dubčeka se připravovala zrada socialismu, hrálo se o budoucnost Československé socialistické republiky.“

Charta 77 vybízí k občanské kuráži

Po potlačení pražského jara se prvomájové oslavy opět staly centrálně organizovanými rituály, přestože veřejnost nebyla již tak masivně mobilizována jako v prvních letech komunistického režimu. Trvalo to dvacet let, viditelné změny nastaly až v roce 1989, kdy byl pražský průvod po letech opět uspořádán na Václavském náměstí. Oslav Svátku práce se tehdy zúčastnili také někteří opoziční aktivisté a Charta 77 při této příležitosti vydala prohlášení, v němž mimo jiné stálo: „Po vzniku Čs. republiky se 1. květen stal státním svátkem. Byl zaručen předpoklad, aby se napříště prvomájových manifestací mohly svobodně účastnit dělnické a odborové organizace i jednotlivci. Po roce 1948 se však náplň oslav 1. máje začíná měnit. Shromáždění pořádaná nezávislými organizacemi jsou nadále prakticky vyloučena s jedinou výjimkou, kterou až do konce 60. let tvořily buď studentské majáles, anebo spontánní studentské protesty v Praze i v jiných městech. V posledních dvaceti letech se však prvomájové manifestace proměnily už jen v defilé pokorných občanů před vládní tribunou. Defilé organizované státní mocí a mající jediný cíl: tuto moc znovu a znovu potvrzovat. Atmosféra probouzející se občanské společnosti a obecné povědomí potřeby rozsáhlých společenských změn však dávají tušit, že letošní 1. máj (...) by mohl být přece jen jiný. Z různých míst republiky přicházejí zprávy svědčící o tom, že se někteří občané chtějí spontánně zúčastnit prvomájového průvodu a svátku sv. Josefa dělníka a vyjádřit tak vlastní, nikým nepředepsaný kritický postoj ke stávající situaci v naší zemi.“

Nebylo to poprvé, kdy se opozice snažila využít oficiálních prvomájových oslav k informování veřejnosti o svých aktivitách. Již 1. května 1987 se při oslavě Svátku práce v Olomouci objevil transparent s nápisem „Charta 77 vybízí k občanské kuráži“, který drželi řidič autobusu Rudolf Bereza a dělník Ing. Tomáš Hradílek (původně pracoval jako zootechnik, než byl z politických důvodů propuštěn ze zaměstnání). Na chodníku stáli asi třicet minut, obklopeni dalšími diváky, kteří přihlíželi společně s nimi prvomájovému průvodu. Poté byli oba signatáři Charty 77 zadrženi a nakonec odsouzeni k podmíněným trestům.

Přehled účastníků prvomájových oslav v Československu ve vybraných letech

Rok	Počet manifestací	Počet účastníků manifestací v Praze	Počet účastníků manifestací v kraj- ských městech	Celkový počet účastníků manifestací
1980	902	350 000	1 451 800	8 130 600
1985	933	271 000	1 255 200	6 867 830
1986	925	250 000	1 275 100	7 861 800
1987	952	225 000	1 229 200	8 152 400
1988	955	270 000	1 170 500	7 643 900
1989	965	250 000	978 700	6 204 400

■ Zdroj: Národní archiv

V roce 1989 se opoziční aktivisté zúčastnili pražského prvomájového průvodu s různými transparenty, mezi nimi například s nápisem „Svobodu politickým vězňům“. Během projevu generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše skandovali hesla „Svobodu“ či „Pusťte Havla“ (Václav Havel byl tehdy od ledna 1989 ve vazbě). Proti demonstrantům zasáhli příslušníci tajné policie, kteří několik lidí zadrželi. Mezi nimi i muže, který v ruce držel transparent s portrétem generálního tajemníka ÚV KSSS Michaila Sergejeviče Gorbačova.

O několik měsíců později se již v Praze sešly statisíce demonstrantů a komunistický režim se stal záhy minulostí. Prvomájové oslavy se v devadesátých letech vrátily k pestré prvorepublikové tradici. Různé politické strany a hnutí pořádají svá vlastní shromáždění, na kterých prezentují své programy.

Slovníček

Stávka v Chicagu v květnu 1886 – na 1. května 1886 vyhlásily odborové centrály v USA stávku, jejímž cílem bylo přinutit zaměstnavatele k osmihodinové pracovní době. Největší rozsah měla stávka v Chicagu, kde se do ní zapojilo okolo 25 000 dělníků. Dne 3. května 1886 byl v továrně na zemědělské stroje zabit při střetu stávkujících s policií jeden dělník. O den později dorazil na shromáždění dělníků policejní oddíl, na který neznámý pachatel hodil bombu. Policie odpověděla střelbou. Výsledkem bylo 11 mrtvých (z toho sedm policistů) a 67 zraněných. V procesu s organizátory shromáždění, mezi nimiž převažovali anarchisté, bylo sedm z nich odsouzeno k trestu smrti, aniž by soudce předložil věrohodné důkazy o jejich vině. Čtyři odsouzení byli následně popraveni, u dvou byl rozsudek změněn na doživotí a poslední spáchal za nejasných okolností sebevraždu v cele. Při revizi procesu se ukázalo, že se jednalo o justiční vraždy. Na památku obětí Americká federace práce (*American Federation of Labor*) vyzvala dělníky, aby 1. května 1890 vyšli do ulic a demonstrovali. Delegáti pařížského kongresu II. internacionály se v červenci 1889 na návrh Reymonda Lavignyho připojili k výzvě americké odborové centrály.